

SAHA (YAKUT) ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Prof. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU¹

ÖZET

Saha Türkçesi, Türk lehçeleri içinde Ana Türkçeden en eski zamanda ayrılan fakat en geç yazı dili haline gelen lehçelerden biridir. Bu bağlamda Saha dilinin söz varlığının incelenmesi Türklük bilimine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu çalışmada Saha diline ait atasözleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Saha (Yakut) Türkçesi, Türk, Sibirya.

FEATURE OF SAKHA (YAKUT) PROVERBS

ABSTRACT

Sakha as a member of the Northern Turkic family was seperated from main Turkic in ancient times but it is memorialized lately. Analysing lexica of Sakha will contribute to Turcology notably. In this article, proverbs of Sakha are examined.

Keywords: Proverb, Sakha Language, Siberia, Turkic.

¹ Gazi Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, mfatih@gazi.edu.tr

Saha (Yakut) Türkleri, Kuzey-Doğu Sibiryada kendilerinin Saxa Sire (Yakutistan) dedikleri bölgede Rusya Cumhuriyetine bağlı 1.5 milyon nüfuslu bir Muhtar Cumhuriyet içinde 400 bin kişi olarak yaşamaktadırlar. Sahaların ana Türk kitlesinden bir başka Türk kavminin veya Moğol kavminin baskısı sonucu anayurtları olan Baykal Gölü'nün kıyılarından kuzeye bugünkü topraklarına göçmesi tahmini olarak 12. veya 13. yüzyıllardır. Bugünkü topraklarında sakin bir hayat tarzı sürerken ne yazık ki, Sahalar zorla 1638 yılında Rus hakimiyetine girmişler ve bunun sonucu olarak da sosyal ve ekonomik açıdan hayat tarzlarında büyük değişiklik olmuştur.

Saha Türkleri, dilleri, edebiyatları, inançları ve hayat tarzları açısından daima ilgi odağı olmuş, bilinenin aksine genel Türklük içinde, Türkiye dışında en çok araştırılan ve araştırılmaya devam edilen Türk boyu olmuştur. Türkiye'de yapılan çalışmalar ise, çeşitli sebeplerle sınırlı sayıda kalmıştır. Sahaların atasözleri üzerine Türkiyede müstakil bir çalışma yoktur. En hacimli çalışma da Yuri Vasilyev ve Gülsüm Killi ile birlikte hazırladığımız Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri adlı eserde Sayın Killi'nin A. P. Okoneşikova ve Y. İ. Vasilyev'in eserlerinden faydalanarak aktardığı "Atasözleri" (Ös Xohoonoro) başlıklı bölümdür. Bu bölümde bir kısmı deyim olmak üzere 172 atasözü bulunmaktadır. Karşılaştırmalı çalışmalar ise çok azdır. Bunlar arasında Nuri Yüce ve Özkul Çobanoğlu'nun çalışmaları zikredilebilir. Yüce'nin çalışmasında 1, Çobanoğlu'nun çalışmasında 18 Saha atasözü yer almaktadır. Fakat, atasözlerinin transkripsiyon ve aktarmalarında yanlışlıklar bulunmaktadır. Yüce'nin araştırmasına göre, Saha Türklerinin atasözleri ile Türkiye Türklerinin atasözleri arasındaki uyum % 15-20 arasındadır. Türkiye'de yayımlanmasa bile, Türkçe önemli bir çalışma (aktarma) Ayhan Çelikbay'a aittir. Çelikbay'ın aktardığı Emelyanov'un bu çalışması Saha atasözleri üzerinde değerli bir incelemedir.

Saha Türkçesinde atasözü "**ös xohoon**" kelimesiyle karşılanmaktadır. Ös xohoon kelimesinin atasözü dışında "misal, vecize" gibi anlamları da vardır. Ös xohoon ise "söz ahengi, fikrin özü" demektir. **Ös** "öz, temel, esas" karşılığındadır. **Xohoon** kelimesinin Saha Türkçesinde kökü unutulsa bile, Genel Türkçe koş- fiili ve koşuk ismiyle alakalıdır ve "münasip tabir, seci, aliterasyon, güzel beyan, sözün esas mânâsı, halk arasında dolaşan ve muayyen kalıba dökülmüş kısa söz, nükteli ve dokunaklı söz" gibi anlamları ihtiva etmektedir. Aynı kökten türetilmiş **xohoonnoox** "nakaratlı, dokunaklı sözleri ihtiva eden" ve **xohoorğoo-** "fıkralar, tekerlemeler düzmek, istihza etmek" kelimeleri de Sahacada kullanılmaktadır.

Çalışmamızda atasözleri şekil özellikleri açısından değerlendirilmiştir. Değerlendirilmeye alınan atasözü sayısı 430'dur.

ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Cümle Yapıları :

1) Sonu geniş zamanla bitenler: -130

Ağyaxtıq laxsıy, elbextik oñor.

“Az çene çal, çok çalış”.

2) Sonu geniş zamanın olumsuzu ile bitenler: -80

Baay baayıgar xammat.

“Zengin zenginliğine kanmaz”.

3) Sonu emir – istek ekleriyle bitenler :-33

Xallantan as töhöö dien ayaxxın atıma.

“Gökten aş düşecek diye ağzını açma”.

4) İsim Cümlesi : -140

Balık iamnaax, kihi künneex.

“Balığın yumurtlama zamanı insanın güneşli günü olur”.

Atasözlerinin büyük bir çoğunluğu fiil cümlesi şeklinde teşekkül etmiştir. Fiil cümlelerinde çoğunlukla olumlu veya olumsuz geniş zaman kullanılmıştır. Bundan kasıt ise, doğruluğu kanıtlanmış, her zaman geçerliliği olan veya hiçbir zaman değişmeyecek genel kanıları vurgulamaktır. Geniş zamandan sonra sıklıkla kullanılan kip ise emir-istek kipidir. Bu kip, insana ve insanlığa zararlı iş ve hareketlerin önlenmesi ve yapılmaması amacıyla kullanılmıştır. İsim cümlelerine baktığımızda, sonunun genellikle iyi - kötü , faydalı - zararlı gibi sıfatlarla veya var, yok, değil, gerekli gibi kelimelerle bittiğini görmekteyiz. Bu zamanların dışında Saha atasözlerinde 13 gelecek zamanlı atasözü bulunmaktadır :

Xantayan turan sillebitin xaraxar tühüö.

“Yukarıya tükürdüğün gözüne düşecek”.Sah.

Saha atasözleri düzgün nesir cümlelerinden oluşmakla birlikte aşağıda örneklerini verdiğimiz atasözlerinin manzum olarak değerlendirilmesinin de mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Saha atasözlerinde 22 atasözü manzum olarak değerlendirilebilir:

Aastaxxa aba da amtannaax, “Acıkana zehir bile lezzetli,

Utattaxxa uu da minñiges. Susayana su bile tatlıdır”.

Ataacı arulaağa üçügey, “Pidenin yağlısı iyi,

Üle köxtöögö üçügey. İşin arkadaşlısı iyi”.

Atasözlerinin Kuruluşu:

Atasözlerinin kuruluşunda cümle yapılarının yanı sıra, üslûpları ve yapılarının kuruluş mantığı büyük bir önem taşır. Çünkü, her kelime bize bir varlığı, bir olguyu, bir hareketi belirtir. Sözü duyduğumuz zaman belli bir varlık zihnimizde canlanır. Bir varlığı aradaki ortak veya zıt özelliklerinden hareketle başka bir varlıkla açıklamak en kısa tanımlama yoludur. Atasözlerine bu açıdan baktığımızda karşımıza çoğunlukla üç metot çıktığını görürüz :

a-) Olumsuz Bir Önermeden Olumlu Önerme Çıkarma veya Öğüt Verme :

Kırcağastan ıyıtıma, silcibittan ıyt.

“Yaşlıdan değil, gezenden sor”.

Kihi kieniger bağarım beyeñ kienitten matuan.

“Başkasının malına göz dikme, elindekini de yitirirsin”.

b-)Bilinen Bir Özelliği Vurgulanmak İstenene Benzetme :

Körsüö kihi öyö bayğal diriñin, xallaan ürdüğün kurduk.

“Akıllı kişinin aklı, denizin derinliğine, göğün yüksekliğine benzer”.

Üöreğə suox kihi xarağa suoğun keriete .

“Okumayan kişi kör gibidir”.

c-)Karşılaştırma

Kırcık kömüsteeğeer ıraas.

“Gerçek gümüşten temizdir”.

Siri kün sırdatar, kihini üörex.

“Dünyayı güneş, kişiyi bilge aydınlatır”.

Atasözlerindeki Değişiklikler :

Atasözleri tutarlılığı ve sosyal geçerliliği dolayısıyla yüzyıllarca nesilden nesile aktarılmışsa da hayat şartlarının değişmesi ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla kimi atasözleri kullanılıştan kalkmış, kimileri ise şekil ve muhteva yönünden birtakım değişikliklere uğramıştır. Kimi atasözleri kısalmış, kimileri benzer atasözleriyle birleşerek yeni atasözleri oluşturmuş, kimisi de mahallî bir hüviyet kazanıp varyantlaşarak bir nevi eş-metin meydana getirmişlerdir. Sibirya Türk lehçelerinin yüzyıllar süren bir yazı geleneği olmadığı ve atasözleri yakın zamanlarda kaydedildiği için bu tip atasözlerinin sağlıklı bir şekilde tespiti/ayıklanması mümkün değildir. Biz, bu çalışmada Pekarskiy’in sözlüğünü temel aldığımız ve bu sözlükte de ağızların söz dağarcığı yaygın bir şekilde kullanıldığı için, bulduğumuz sonuçların ağız malzemelerini de ihtiva ettiği göz önünde tutulmalıdır. Tespitlerimizi de çok şekilli olanlar ve zamanla uzayıp kısalanlar başlığı altında vermeyi uygun gördük :

a-) Atasözlerindeki Çok Şekillilik :

Bağa sile bayğalga emteex.

“Kurbağanın tükürüğü büyük göle ilaçtır”.

Bağa iige dalayga emteex.

“Kurbağanın sidiği denize ilaçtır”.

Itaabat oğonu emsextteebetter.

“Ağlamayan çocuğu emzirmezler”. Sah.

Itaabat oğo emsextemmet. “Ağlamayan çocuk emzirilmez”.

Uttan busput üütten kuttanar.

“Sudan pişmiş süttten korkar”.

Uttan buhuoñ da üütten serener buloluoñ”.

“Su ile haşlandıktan sonra süttten de kendini korumaya başlarsın.

b-) Zamanla Kısalan veya Uzayan Atasözleri :

Baay kihi oğoto bardamlı.

“Zenginin çocuğu küstah olur”.

Baay oğoto bardam, tot oğoto doxsun.

“Zenginin çocuğu küstah, tok adamın çocuğu huysuz olur”.

Caxtar inin buonugar tuolar.

“Kadının gözü yalnız mezarda doyar”.

Caxtar xarağa inin buorugar tuolar, uolağa xarağa bur tayaxxa tuolar.

“Kadının arzuları mezar toprağında tatmin olur (o doymaz), oğlanın arzuları ise bir erkek sığın avlamakla tatmin olunur”. Sah.

İdileeği kitta oloruoñ – ideleex buoluoñ.

“Ustayla (sanatkârla) birlikte oturursan usta olursun”.

İdileeği kitta oloruoñ – ideleex buoluoñ.

Tüökünü kitta oloruoñ – tüökün buoluoñ.

“Ustayla (sanatkârla) birlikte oturursan usta olursun.

Dolandırıcıyla birlikte olursan dolandırıcı olursun”.

Sılgı kistehen, kihi kepseten bilser.

“Atlar kişneyerek, insanlar konuşarak anlaşır”.

Sılgı kistehen bilseher, kihi kepseten bilseher, nuuçça surugunan bilseher.

“Atlar kişneyerek, insanlar konuşarak Ruslar da mektuplaşarak tanışırlar”.

Atasözleriyle Deyimlerin Ortaklığı

Saha Türkçesindeki deyimlerin bir kısmının atasözü niteliğinde de kullanıldığı görülmektedir. Bu deyimlerin şekil özelliklerine baktığımız zaman diğer Türk lehçelerinde sık göremeyeceğimiz bir özellik ile karşılaşırız. Bu özellik, deyimlerin oluşmaya başladığı tarihî dönemlerde mecazî ifadeyi vermek üzere kullanılan “gibi (Sh.T. **dılı**)” veya “denildiği/dedikleri gibi (ShT. **diebikke dılı**)” kelimesinin yaygın bir şekilde deyimlerde yer almasıdır. Aşağıda örneklerini verdiğimiz bir kısım deyimlerden “dılı” veya “diebikke dılı” kelimelerini çıkardığımızda karşımıza atasözü çıkar.Pekarskiy’in sözlüğünde de bir çok deyim atasözü olarak kaydedilmiştir.

Törüü ilik oğogo bihik oñorbukka dılı. Doğmamış çocuğa beşik yapmak gibi (bir işin sonunu görmeden erken ve aceleci davrananlar hakkında). veya,

Törüü ilik oğogo bihik oñorbo. Doğmamış çocuğa beşik yapma.

Üüte suox max inramtağgar dılı kihi. Sütü olmayan inek gibi böğürgen kişi (çok konuşup iş yapmayan insanlar hakkında) .veya,

Üüte suox max inramtağay. Sütü olmayan inek böğürgen olur.

Ölbüt kihitten üge körcüübüt diebikke dılı. Ölüden darbu mesel istemiş denildiği gibi (faydasız bir adamdan bir çok şeyler isteyen kişi hakkında).

Ölö sıtar kihitten tuha ereybit diebikke dılı. Ölüm halinde yatan kişiden hizmet bekledi denildiği gibi (hiçbir şey bilmeyen adamdan bir çok şeyler soran adam hakkında).

Saha atasözleri içinde çok nadir de olsa hem bilmece hem atasözü olarak kullanılan kalıplara rastlamak mümkündür :

Uokka törüür, uokka ölr.

Ateşte doğan, ateşte ölür.

Bu özlü söz, bilmece olarak “mum”u işaret ettiği gibi, Türkiye Türkçesinde sık olarak kullandığımız “Su testisi su yolunda kırılır ” atasözünün karşılığıdır.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ömer Asım. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1, Atasözleri Sözlüğü, Ankara ,1984.

Arıkoğlu, Ekrem. “Söspekter (atasözleri)”, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,cilt 25,-Hakas Edebiyatı-Ankara 2003,s.232-243.

Birtek, Ferit. Divan-ı Lugat-it-Türkten Derlemeler-I,En Eski Türk Sıvları, Ank. 1994.

Çobanoğlu, Özkul. “Atasözleri” Maddesi, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, cilt 3, Ankara 2003, s.151-203

Dilek, İbrahim. “Kep Söstör (Atasözleri)”, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi,cilt 24,-Altay Edebiyatı-Ankara 2003,s.

Ergis, G.U. Oçerki po Yakutskomu Folkloru , Moskova 1974

Elçin, Şükrü. Halk Edebiyatına Giriş, Ankara 1993.

Kirişçioğlu, Fatih. Saha Türklerinin Atasözleri, Ankara,2007.

Mustafayev, E.M., Şerbinin, V.G., Büyük Rusça Türkçe Sözlük, İstanbul.,1996.

Okoneşikova, A.P., Kırta Saastaax Oğolorgo Taabırınnar uonna Ös Xohoonoro,Yakutsk 1991.

Oy Aydın, Tarih boyunca Türk Atasözleri, İstanbul, 1972.

Pekarskiy, E.K. Yakut Dili Sözlüğü, İstanbul, 1945.

Pekarskiy, E.K., Popov D.D., İonov V.M., Wörterbuch der Jakutischen Sprache, Yakutsk-Petersburg. ,1899-1930.

Radloff, W., Die Jakutische Sprache, St.Petersbourg. ,1908.

Sivitsev, D.K., Saxa Folkloru Xomuurunnuk, Novosibirsk, 1996.S.123-128.

Sleptsov, P.A., Yakutsko-Ruskiy Slovar', Moskova.,1972.

Tülbentçi, Feridun Fazıl. Türk Atasözleri ve Deyimleri, İstanbul 1963.

Vasilyev, Yuriy. Bodaybo uonna Üt Saxaların Folklordara, Cokuuskay , 1992.

Vasilyev, Yuriy. Kirişçioğlu, Fatih, KİLLİ, Gülsüm. Saha(Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri , Ankara 1996.

Yemelyanov,, N.V. (Çeviren A.Çelikbay) “Yakut Atasözleri ve Deyimlerinin Kökeni”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s.2 , Bişkek. 2001.